

Тетяна Іванчо

ЗАКАРПАТСЬКА МИСТЕЦЬКА ШКОЛА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТЬ

На новому витку історії, на рубежі століть, людство оглядається на своє минуле, щоб підвести підсумки, зробити висновки та вибрати найсуттєвіше зерно для свого подальшого життя та розвитку.

Щоб зрозуміти неординарність мистецтва Закарпаття, треба знати історичні, територіальні, релігійні особливості даного регіону, оскільки саме вони зумовлювали його самобутність.

До 1944 року Закарпаття не було в складі України і тодішнього Радянського Союзу, тобто розвивалось автономно, зазнаючи впливу західноєвропейських країн, зокрема Чехії, Угорщини. Закарпаття мало контакти здебільшого з південнослов'янськими народами та на сході з Галичиною (що на той час була в складі Польщі). Офіційною релігією на території Закарпаття був католицизм, а також реформатські релігійні течії, які теж прихилили сюди із Заходу. Це, звичайно, теж зумовлювало певні традиції культурного життя краю.

Порівняно з іншими областями України, Закарпаття найдовше залишалось мирною територією. Перипетії війни, революційні перевороти обходили її стороною, зміна влади, кордонів проходили менш болісно, ніж в Галиччині чи Східній Україні. Загальний рівень життя підкарпатського русина був в цілому вищий, ніж середньоукраїнський.

В той час, як центральна та східна частина України вже “пожинала” плоди колективізації, голодомору, репресій, пресінгу комуністичної ідеології, яка нищила старе і душила нове, Закарпаття мало час для більш-менш спокійного розвитку культурного життя.

Розвивалось образотворче мистецтво, в тому числі сакральне, література, театр. Молоде покоління мало змогу навчатись в кращих мистецьких школах світу: в Парижі, Італії, Відні, в Мюнхені.

В кінці ХІХ ст. склалися сприятливі умови для швидкого і плідного розвитку національного мистецтва. Про це свідчить велика творча спадщина цілої когорти художників, що вирости і працювали на цій землі, увіковічили цей край у своїх творах.

На Закарпатті жили люди різних національностей. Поряд з корінним населенням – русинами-українцями – тут були мадяри, німці, австрійці, євреї, росіяни, словаки, які жили тут разом віками. Генофонд цієї території був і є настільки перемішаним, що немає сенсу говорити про якусь одну націю, це буде дуже відносним. Кожна з них вносила свою долю в

строкатий колорит життя краю, а вже загальна картина вийшла самобутньою, цікавою, неповторною.

Отже, поняття “*закарпатське мистецтво*” треба розуміти як художній доробок народу, що жив на цій землі, творчу спадщину людей, які тут народились чи працювали, яких хвилювали проблеми власне цього краю, які віддали свій талант і сили йому, яких надихала природа закарпатських красот.

Закарпатське мистецтво має свої традиції, свою школу, характерні риси і перспективи розвитку.

Починати характеристику закарпатського культурного життя доречно з другої половини XIX ст., оскільки після Угорської революції 1848 р., відміни кріпосного права в країні почалось економічне і культурне піднесення.

1850-1870 – ті роки на Закарпатті називають часом “будителів” – часом визначних діячів національно-культурного відродження краю, часом початку розвитку світської національної літератури, мистецтва.

Але “Подкарпатська Русь” в складі Угорщини все-таки вважалась провінцією, тому талановиті люди прагнули бути ближче до центру подій і згодом покидали рідні краї. Адже художники відстоюють не стільки національний початок, скільки самобутність, неповторність, неординарність традицій, цінують загальнолюдські принципи гармоній і буття. Оскільки навіть в Будапешті в той час це не було офіційної централізованої академії чи школи, то молоде покоління направлялось вчитись за кордон. Тому доцільно говорити про вплив саме західноєвропейського мистецтва на формування закарпатських традицій.

На той час в мистецтві Угорщини переважаючим напрямом був досить прогресивний критичний реалізм. Із професійних живописців, що залишили певний слід у мистецтві даного регіону XIX ст. треба назвати **Фердінанда Видру** (1815-1879), **Ференца Хевердле** (1841-1910).

Багато уродженців Закарпаття пов’язували свою долю з мистецтвом Угорщини (**М.Мункачі**, **Самовольський**, **Рошкович** та ін.), Росії (**І.Грабар**) або інших країн Європи.

Закарпатська земля може гордитись тим, що подарувала світу видатного майстра живопису **Міхая Мункачі**, “одного з найрішучіших і найдіяльніших реалістів Європи”, – як називав його **В.Стасов**, російський мистецтвознавець.

Міхай Мункачі (1844-1900) – відомий художник і цікава особистість, працював у всіх жанрах живопису, неодноразово був відзначений нагородами Паризького Салону. Творча спадщина Мункачі дуже

велика. На її основі виросло багато митців напряму критичного реалізму. Не так багато художників заторкували в своїх полотнах такі крамольні теми і відображали події, стан людей з такою гостротою, як це умів робити Мункачі. В Парижі він мав майстерню, в якій займався багато його учнів, в тому числі земляки: Імре Ревейс, Корокньо Отто, Потокі Ласло і інші. На його творчій спадщині виховувались і молоді митці Закарпаття. Мункачі знають і цінують на його батьківщині.

Заслуговує уваги і творчість **Гната Рошковича** (1854-1915), не стільки закарпатського художника, скільки художника, зв'язаного із Закарпаттям. Його творчість має велике значення для формування закарпатського мистецтва. Він одним із перших почав трактувати *закарпатську тему* як своєрідну і цікаву, що заслуговує на розвиток. Спадкоємність між ним і молодими "подкарпатськими" художниками буде простежуватись досить яскраво.

Аналізуючи шляхи й особливості становлення школи національного мистецтва Закарпаття, не можна не враховувати найтісніших зв'язків з угорським мистецтвом.

Немало закарпатців училися, жили й працювали в Угорщині, і, навпаки, деякі угорські живописці приїздили на Закарпаття й довгий час працювали тут, зачаровані мальовничою природою.

Утворилася плеяда талановитих художників-реалістів, які глибоко й правдиво відображали природу і народ рідної країни – Ш.Бихарі, А.Феньєш, К.Керншток, Ш.Холлоші, Й.Кота, І.Ревейс, С.Петер, П.Синьє-Мерце, Я.Торма та інші, що визначили ідейне і творче обличчя нового прогресивного угорського живопису того часу. Це були художники-новатори, які сміливо ламали закостенілі канони офіційного академізму. Саме вони й визначили значення угорсько-закарпатських творчих зв'язків.

Передусім треба назвати імена **Шимона Холлоші** та **Імре Ревейса** – видатних представників угорського демократичного реалізму кінця ХІХ – початку ХХ століття. Талановитий організатор, живописець і педагог **Шимон Холлоші** (1857-1918) відіграв величезну роль в історії нового угорського мистецтва. В 1886 році в Мюнхені Холлоші відкрив свою школу живопису, яка мала прогресивні тенденції і згодом набула великої популярності. В 1896 році він перевів її разом з учнями до міста Надбанья. Навколо нього згуртовувалася обдарована молодь не лише Угорщини, а й багатьох сусідніх країн. З 1904 року місцем постійного перебування своєї школи Холлоші обирає невеличке містечко Тячів на Закарпатті. В 1914 році він будує там майстерню, де і працює до кінця свого життя.

Тячівська колонія Холлоші не зробила прямого, безпосереднього впливу на закарпатський живопис передусім тому, що не мала молодих

творчих сил, які б планували працювати на Закарпатті, втілювати в мистецтво національні традиції, образи, та і не ставила собі такої мети.

Можна лише назвати **Д.Вирага** (1880-1949), учня Холлоші по Мюнхенській Академії, що працював улітку 1898 року в Надбаваньській школі-колонії, та **Е.Грабовського** – одного з провідних художників краю 20-40-их рр., що пристав у 1918 р. до Надбаваньської школи.

Та вже сам факт існування на Закарпатті такого значного художнього центру мав велике значення. Перед молодими живописцями, що розпочали свій шлях у перших десятиліттях ХХ ст., був надихаючий приклад плідного творчого згуртування художників.

Ще більшим зобов'язане мистецтво Закарпаття **Імре Ревейсу** (1859-1945), учневі й вірному послідовнику Мункачі, одному з найвидатніших і найталановитіших представників демократичного реалізму в угорському живописі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тісно переплелась його доля із Закарпаттям. Невипадково, що серед учнів Ревейса по Будапештській Академії художеств, у якій він викладав з 1903 року, ми зустрічаємо відомих художників – **Й.Бокшая**, **А.Ерделі**, **К.Ізаї**.

Було б неправильним, однак, стверджувати, що культура Закарпаття розвивалась цілком в орбіті угорського впливу. Поступово руйнується вікова замкненість; встановлюються спочатку випадкові, переривчасті, а потім і постійні зв'язки з художньою культурою слов'янських народів, насамперед мистецтвом Галичини і всієї Західної України, Польщі, Росії.

Не можна недооцінювати суспільно-політичних, культурних зв'язків зі Словаччиною. Вона була тісно пов'язана з "Подкарпатською Руссю": безпосереднє сусідство, спорідненість мови, національного характеру, духовної і матеріальної культури, почуття слов'янської єдності і, нарешті, спільний протест проти угорського та австрійського пригнічення. Власне між Словаччиною та Закарпаттям не завжди можна було провести чіткий етнічний кордон. Протягом багатьох років Пряшів і Пряшівщина, що входять нині до Східної Словаччини, складали єдине ціле з "Подкарпатською Руссю". В Пряшеві проходила діяльність **О.Духновича**, поета-патріота, з цим містом пов'язана творчість і багатьох художників (**Й.Змія-Микловського**, **Г.Рошковича**, **І.Петридеса** та ін.).

Між цими регіонами відбувався постійний обмін культурними цінностями. Одним із перших провісників його був гарячий поборник слов'янського з'єднання художник **Ф.Звержина**.

На території Закарпаття в період кінця ХІХ ст. переважно домінував релігійний живопис. Характерними майстрами цього жанру були такі

представники пізньоакадемічної манери, як єпархіальний живописець Юлій-Корнелій Фенцик, Микола Головчак, Гаврило Мигаль, Іван Чміль, Нил Сильвай, Едвард Гриняк та інші. Їхні роботи не відзначалися творчою своєрідністю і не піднімалися над середнім рівнем.

Але поступово, разом із ростом національної самосвідомості, інтересом до нової літератури, театру на Закарпатті розвивається і нове прогресивне, багатогранне мистецтво.

Значний розвиток в останній чверті XIX – початку XX ст. отримувє книжково-журнальна й сатирична графіка, тісно пов'язана з розвитком закарпатської журналістики. Ще в 1871 році в Ужгороді почала виходити сатирична ілюстрована газета “Сова” (після виходу 4 номерів видання було перенесено в Будапешт). Серед піонерів закарпатської ілюстрації слід відзначити портретиста і карикатуриста **Михайла Грабовського**, що навчався в середині XIX ст. у Віденській Академії мистецтв, фольклориста і рисувальника **Михайла Врєбеля**, **Антала Черняка** (1881-1935), **Опанаса Гомичкова** (1864-1916).

У кінці XIX – перших роках XX ст. зароджується й професійна скульптура на “Подкарпатській Русі”, представлена творами **Івана Петридеса** (1861-1920), напівзабутого, проте, талановитого скульптора і кераміста, який також працював у галузі живопису і графіки.

В кінці XIX ст. в живописі краю крок за кроком пробиваються нові тенденції. Академічний неокласицизм витісняється реалізмом, що здобуває все міцніше положення. Разом з цим з'являються перші, ще несміливі і непослідовні спроби ввести у сферу мистецтва саме подкарпатського селянина. Розпочаті Й.Змієм-Микловським і підхоплені Рошковичем, вони продовжуються в творчості інших художників.

На початку XX ст. на арену художнього життя виходить нове покоління митців – Д.Віраг, К.Ізаї, Д.Іяс та інші, які вже безпосередньо жили і працювали на Закарпатті. Творчість цих художників – важливий етап в історії мистецтва “Подкарпатського” краю. Своїми творами вони довели головне: необхідність професіоналізму як фундаменту й відправної точки дальшого розвитку образотворчого мистецтва. Вони стали, по суті, першими художниками-реалістами, що ствердили право існування у світському живописі нового народного героя. В мистецтві з'являється образ “русинського” чоловіка з його характерними особливостями, з його життям, ідеями, світом, проблемами.

Віраг, Іяс, Новак підтримували традиції, відбирали характерності, але не ставили собі завдання *зібрати їх в єдине ціле*, відобразити основну масу закарпатського люду, піднести на достойну висоту народний дух. Їм була потрібна організуюча сила. Верховинський край, де в найбільшій чистоті

зберігалася національна сутність Закарпатської України, залишався тоді ще не піднятою цілиною.

Мистецтво Вірага, Іяса, Новака та інших стало тільки фундаментом створення закарпатської школи, але спорудити саму будову судилося наступним поколінням – Йосипу Бокшаю, Адальберту Ерделі, їхнім товаришам, послідовникам, учням (які почали свою активну творчу і організаторську діяльність вже в перших десятиліттях XX ст.).

На початку XX ст. Закарпаття чекали великі зміни. Австро-Угорська монархія стрімко наближалась до політичної катастрофи та розвалу. Тисячолітньому пануванню Угорщини на Закарпатті прийшов кінець. 1919 року територія „Подкарпатської Русі” відійшла до буржуазної Чехословаччини, яка в цілому була більш демократичною, ніж монархічна Австро-Угорщина. Тому і у мистецькому житті краю наступили позитивні зрушення.

Поряд з реалізмом прокладали собі шлях нові напрями мистецтва, що вже існували в Європі. Молоді художники, вихідці із Закарпаття, мали тоді змогу вчитись в європейських столицях, підхоплювали ці нові течії і розвивали їх у своїй творчості. У 20-ті роки XX століття вже *визріли умови для створення національної школи живопису* Закарпаття. Віраг, Іяс, Новак вже „підготували ґрунт” для її формування.

В 1914 р. Будапештську Академію закінчує Бокшай, 1916 р. – Ерделі – таланти високого рівня, умілі організатори, цікаві особистості. Зростає ціле покоління молодих художників, творчість яких вже нерозривно зв'язана з рідною землею і народом.

Ще до 1917 р. належить перша спроба об'єднання закарпатських художників: у Мукачеві з ініціативи Д.Вірага, С.Береги, А.Ерделі та інших створюється Клуб художників. Правда, проіснував він недовго – політична ситуація не сприяла художньому життю. Більшість мужчин, в тому числі деякі художники, були мобілізовані на фронт.

Через декілька років, у 1921 р., в Берегові, Мукачеві, Кошиці все ж відбулася перша виставка творів „подкарпатських” художників, на якій були представлені роботи Д.Вірага, Е.Грабовського, С.Береги, Ізаї, Й.Бокшай, А.Ерделі, Т.Муссона та інших. Після неї в Мукачеві та Ужгороді відроджується „*Клуб художників Подкарпатської Русі*”, члени якого 1922 року відкривають виставку своїх творів.

Двадцять років – це час пізнання художниками свого рідного краю, його чудової природи й високої естетичної досконалості народного мистецтва, час подальшого росту національної самосвідомості.

Великою подією в культурному житті не лише „Подкарпатської Русі”, а й усієї Чехословаччини стала виставка „Мистецтво і побут

Подкарпатської Русі”, організована весною 1924 р. в Празі. Успіх виставки був величезний. Альбом, виданий п’ятьма мовами розійшовся з дивовижною швидкістю. Виставка привернула загальну увагу до надзвичайно багатой і самобутньої творчості “подкарпатських” художників і відіграла певну роль у формуванні самостійної школи національного живопису.

У середині 1920-х років відчувається потреба в припливі нових, свіжих сил. Віраг, Іяс, Берегі, Ізаї, Новак – в 20-30-х роках це був “учорашній день”, їх голос у мистецтві слабшав, хоч без цих ветеранів, які перші прокладали дорогу самостійній школі, картина була б неповною. Майбутнє “завтра”, як завжди, належало молоді, з її свіжими враженнями, новизною, прогресивними поглядами. Такою *рушійною силою* художнього мистецтва стали видатні Йосип Бокшай (1891-1975) та Адальберт Ерделі (1891-1955), які, крім таланту живописців, мали ще і дар згуртовувати навколо себе людей, вести за собою. Вони були цікавими людьми, істинними інтелектами, неординарними особистостями.

Вивчаючи матеріали про художників Закарпаття початку XX ст., дізнаючись про високі вимоги критиків, розумієш, що мистецтво даного регіону вже претендувало не на провінційну течію в художньому житті, а на повноцінну складову частину європейського мистецтва, мистецтва професійного і самобутнього, талановитого і багатогранного.

Бокшай і Ерделі... В мистецтві “Подкарпатської Русі” ці два імена нерозривно зв’язані одне з другим. Сучасники називали їх “однією фірмою нового руського художества”, розуміючи силу їхнього таланту і внесок в культурне життя краю.

“Одночасно вони почали збирати старших колег, разом організували суботньо-недільну школу малярства в Унгварі (Ужгороді), разом наставляли і будили до життя нове покоління художників, разом добували славу рідного краю. І все-таки як мало спільного в їх творчій суті! Бокшай, взявши нову манеру, нерозривно зв’язав себе з мистецтвом минулого, перевіряв свої досягнення і укріпив їх. Світ Бокшая лежить ззовні як об’єкт: чим глибші роздуми художника, тим досконаліше і чутливіше розумів він правду світу, переломлену через призму душі. Дорога Бокшая логічна і закінчена. А шлях Ерделі – непередбачений до самого кінця...

Бокшай звертав увагу молоді на старих майстрів, Ерделі про них і не згадує. Це зовсім не значить, що в легковірнім фанатизмі він їх – по-футуристичному – “скидає з ваги сучасності”. Двадцять років науки самого Ерделі, при його здібностях сприймати і засвоювати, є запорукою того, що він не проти школи минулого. Він не може згодитися з тим,

щоб малярство не прагнуло вперед, бо життя світу – є постійний рух вперед, зміна і продовження нового” [1, с.235-236].

В 20-30-их роках на Закарпатті виникла основа для розвитку нового, характерного мистецтва. Завдяки величезній енергії Бокшая й Ерделі, з 1928 р. в Ужгороді почала працювати **Публічна школа малювання**, що виховувала молоде покоління, стала осередком мистецького життя, до якого тягнулась здібна молодь. В ній формувався смак покоління, давалась професійна підготовка, був заданий темп постійної роботи і вдосконалення для молодих художників.

Утворене в 1931р. **“Товариство діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі”** згуртувало однодумців, талановитих митців, що своєю творчістю активно формували новий стиль мистецтва.

Організовувались виставки, друкувались статті по мистецтвознавству, часописи краю, виховувалось покоління, що цінувало мистецтво, потребувало його, розвивало і вдосконалювало.

Рівень вимог до діячів образотворчого мистецтва був високим, фактично піднятим до європейського, оскільки Закарпаття на той час було, власне, “повернуте лицем” до Заходу, мало тісні зв’язки з мистецькими колами, обмінювалось виставками, мало повну інформацію про новини художніх напрямів, течій.

Художники краю поступово заслужили міцний авторитет. Вони швидко змусили заговорити про себе як про сильний і своєрідний колектив, що вже склався і має своє, не схоже на інших обличчя. Саме так оцінювало закарпатців багато угорських і чеських критиків 40-х років – Ф.Жаковець, Е.Каллаї, та інші. “У художників карпатського краю, – писав, наприклад, Каллаї, – зовні виступають незаперечні слов’янські властивості, що дуже відрізняють їх від угорського сприйняття... Було б помилкою прагнути підпорядкувати цю, в найкращому розумінні, автономну, своєрідну карпатську художню одухотвореність яким-небудь чужим по суті уявленням і формам, відштампованим у Будапешті” [2, с.35-36].

Двадцять років – порівняно невеликий строк, та який величезний стрибок зробило образотворче мистецтво Закарпаття! Не можна навіть порівняти перші півтора – два десятиліття ХХ ст., коли професійних художників у всьому краї можна було б рахувати на пальцях однієї руки, із 20-30-ми роками, що спалахнули цілим сузір’ям значних, першорядних, справді національних талантів. Раніше митці тікали із Закарпаття, тепер Ужгород став відомим центром мистецтва, що зосередив чималі сили, зі своїм навчальним закладом, художньою організацією і регулярними виставками.

Більш демократичні на Закарпатті порядки влади, ніж в той самий час у Радянській Україні, дали можливість більш плідно працювати художникам, вільніше вибирати сюжети, спілкуватися з художниками різних країн. Все це стало базою для росту цілої плеяди “Подкарпатських” митців. Основне ядро, кістяк складали Бокшай і Ерделі. Згодом до них приєдналися Г.Глюк, Є.Грабовський, Ф.Манайло, та багато молодих митців, вихідців із школи Бокшай – Ерделі, таких як: А.Коцка, А.Борецький, Е.Контратович, А.Добош, Юрій Ендредій, В.Дван-Шарпотокий, З.Шолтес Ст.Кутлан. Мистецтво Закарпаття переживало свої “золоті роки”.

Отже, 20-30-ті роки XX століття була *створена школа живопису*, що базувалась на народних традиціях, зі своїм навчальним закладом, художньою організацією, регулярними виставками і пленерами.

Бокшай і Ерделі, виховані в кращих традиціях реалізму та імпресіонізму, визначили, можна сказати, два напрями розвитку закарпатської живописної школи: реалізм та експресіонізм. Результатом існування школи було виховання цілої плеяди художників, які, власне і утворили ядро мистецького осередку. Основною метою творчості закарпатських художників було збереження народних традицій, своєрідностей, вияв *народного духу*.

Згодом, в 40-60-ті роки, закарпатська мистецька школа поповнюється свіжими силами, вихованими на художній спадщині закарпатських майстрів: Кашшай (1921 р.н.), В.Габда (1925), Шепя (1928 р.н.), згодом Бердар (1930 р.н.), Бабинєць (1933 р.н.), Шутєв (1933 р.н.), Герц (1931 р.н.), Бєдзір (1934 р.н.), Микита (1931 р.н.), Ілько (1938 р.н.), і інші. Це вже справді цілий загін закарпатських митців, які разом із художниками старшого покоління створили справді своєрідне *закарпатське мистецтво*, що займає достойне місце у спільній спадщині культурного надбання нашого народу.

1. Ізворін. “Сучасні Подкарпатські художники” //“Зоря-Наінал”, 1-4. – Ужгород, 1943.

2. Каллаї. Искусство и художники Карпатского края //Альманах “Огоньки”. -- Ужгород, 1940.

3. Г.Островський. Мистецтво Закарпаття. – Київ:Мистецтво,1974.

Tetiana Ivancho

ART SCHOOL OF THE TRANSCARPATHIA OF THE SECOND PART OF THE 19th AND THE FIRST PART OF THE 20th CENTURIES

The article examines the peculiarities of the development of fine arts of the Transcarpathian region, the creative activity of the best artists (M.Munkachi, H.Roshkovych, I.Bokshai,A.Erdeli).